

Barbara Budyńska

Biblioteki publiczne w Polsce pierwszej dekady XXI wieku

Przełom XX i XXI wieku, nie tylko z racji cezury wyznaczonej przez kalendarz, był dla bibliotek publicznych wyznacznikiem zmian. Potwierdziły to kolejne lata pierwszej dekady nowego stulecia. Na kształt bibliotek publicznych, ich kondycję, potencjał wpływają przemiany społeczne, kulturowe, technologiczne, wynikające z postępu i rozwoju cywilizacyjnego. Ogromne znaczenie dla funkcjonowania bibliotek mają także liczne czynniki, począwszy od sytuacji ogólnej, np. zmian i stosowania legislacyjnych podstaw ich działania, po uwarunkowania jednostkowe, indywidualne o charakterze lokalnym, środowiskowym, samorządowym.

Przemiany kulturowe, mocno związane ze zmianami technologicznymi, przekształcają zarówno biblioteki, jak i ich otoczenie: zmienia się rola książki (z książkami drukowanymi konkurują ich wersje elektroniczne), zmieniają się wzory czytelnictwa (następuje indywidualizacja potrzeb i gustów), nowe formy dostępu do treści w sieci zastępuje fizyczne wypożyczanie zasobów z biblioteki. Powstają hybrydalne formy bibliotek, łączące działanie w przestrzeni fizycznej z aktywnością w internecie, pojawiają się ich wirtualne konkurentki, wykorzystujące do komunikowania wyłącznie sieć. W kulturze postępuje specjalizacja, zmieniają się wzory zachowań, wzrasta dostęp do wszystkich źródeł informacji, co wpływa na formę i jakość pracy bibliotek.

Dialog dotyczący kondycji bibliotekarstwa publicznego, zadań i funkcji bibliotek oraz ich odbioru społecznego toczy się nie tylko w Polsce, ale jest obszarem dyskusji podejmowanych w wielu krajach i na forum międzynarodowym. Także w krajach, do których w kwestii organizacji bibliotek często się odwołujemy, przede wszystkim ze względu na duże tradycje (i osiągnięcia) w tej dziedzinie¹. Czynniki, które te dyskusje determinują, mają często charakter globalny. Zarówno polskich bibliotek, jak i zagranicznych dotyczą podobne procesy społeczne i zmiany cywilizacyjne. Biblioteki mogą się poczuć zagrożone, patrząc na zmieniające się

¹ Zob. *Czas bibliotek*, „Biblioteka Analiz” 2013, nr 22 (numer specjalny); *Standardy biblioteczne*, red. M. Wojciechowska, Gdańsk 2010; *Nowoczesna biblioteka*, Warszawa 2009; *Biblioteki – tożsamość – kultura*, red. I.H. Pugacewicz, B.E. Zybert, Warszawa 2013; *Perceptions of Libraries and Information Resources. A Report to the OCLC Membership*, dostęp: http://www.oclc.org/content/dam/oclc/reports/pdfs/Percept_all.pdf [odczyt: 26 września 2013]; *The Bookends Scenarios. Alternative futures for the Public Library Network in NSW in 2030*, dostęp: http://www.sl.nsw.gov.au/services/public_libraries/docs/bookendsscenarios.pdf [odczyt: 1 września 2013].

otoczenie. Podnoszone są kwestie trudne dla wielu bibliotekarzy, np. że biblioteki tracą czytelników, że nie są często w stanie zapewnić tego, czego większość ludzi oczekuje i że nie są już miejscami, do których w pierwszej kolejności udajemy się, szukając informacji. Wśród czynników mogących się przyczynić do spadku zainteresowania usługami bibliotek publicznych oraz utrwalania ich wizerunku jako instytucji tradycyjnych, wymienia się m.in. recesję i spowodowane nią cięcia budżetowe, rozwój rynku e-książek, możliwość ściągania informacji, muzyki i filmów z internetu, rosnący wpływ mediów 2.0 na życie społeczne czy powszechność wielofunkcyjnych telefonów komórkowych zapewniających błyskawiczny dostęp do różnego rodzaju serwisów i danych. Z raportu OCLC *Perceptions of Libraries and Information Resources* (2005)², opracowanego na podstawie badań przeprowadzonych w Australii, Kanadzie, Indiach, Singapurze, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, wynika, że choć biblioteki są wciąż cenione jako miejsca, gdzie można uzyskać wiarygodną informację, kojarzone są głównie z wypożyczaniem książek, a dla większości osób, nieświadomych tego, co można uzyskać lub robić w bibliotece, jest to jedyna usługa. Potrzebna jest więc zmiana w postrzeganiu bibliotek, a szans na zabezpieczenie i utrzymanie pozycji bibliotek jako instytucji popularnych oraz użytecznych upatruje się w całkowitej zmianie myślenia o ich roli i funkcji. Efektem tych przemian jest próba reinterpretacji roli bibliotek, określenia nowego modelu biblioteki publicznej, z uwzględnieniem otoczenia, w którym funkcjonują i które także nieustannie się zmienia. Podkreśla się też, iż zmianom powinny podlegać nie tylko zewnętrzny wizerunek tych instytucji i zakres świadczonych usług, lecz także organizacja – wewnętrzna struktura, zasady działania oraz formy i metody komunikowania się.

Dyskusja na temat bibliotek publicznych i ich usług jest więc nieunikniona, w wielu krajach powstają wieloletnie strategie ich rozwoju³. W koncepcjach tych przewijają się stwierdzenia, że współczesna biblioteka powinna być instytucją elastyczną, dynamiczną, zmienną, poddającą się ocenie swoich klientów, jak również pozwalającą im współkształtować oferowane zasoby i usługi, powinna być efektywna w działaniu i zorientowana na czytelnika, niezależnie od czasu, miejsca, otoczenia, w którym funkcjonuje. I niezależnie od tego, w jakiej postaci będą dostępne „wypożyczane” w bibliotece książki: kodeksu, audiobooka czy innej interaktywnej formie. I czy będą to tylko książki.

Rozważania dotyczące relacji między fizyczną a wirtualną biblioteką na przełomie wieków, prognozy rychłego upadku zawodu bibliotekarza, końca tradycyjnych bibliotek i przeniesienia wszystkich ich usług do cyberprzestrzeni, jak dotąd nie

² Zob. *Perceptions of Libraries and Information Resources...*

³ Zob. T. Moseid, *Norweskie doświadczenia w tworzeniu i wdrażaniu strategii. Reforma bibliotek 2014*, [w:] *Strategie dla kultury. Kultura dla rozwoju*, red. M. Śliwa, Kraków 2011, s. 189-200; M. Kubecka, M. Szewczyk, *Biblioteki w społeczeństwie wiedzy – strategie dla przyszłości*, [w:] *Strategie dla kultury...*, s. 204-209; *Reforma bibliotek 2014*, cz. 1: *Strategie i inicjatywy*, Norweski Urząd ds. Archiwów, Bibliotek i Muzeów 2006, dostęp: <http://www.biblioteki.org/repository/PROJEKT%2018/Inspiracje/Reforma%20bibliotek%202014.pdf>. [odczyt: 26 września 2012].

ziściły się. Co więcej – wydaje się, że pozycja bibliotek w obecnych czasach jest ugruntowana, zmianie uległy natomiast pełnione przez nie funkcje. Jako dowód na potwierdzenie tej tezy o popularności i społecznej użyteczności bibliotek publicznych przytaczane są przykłady zrealizowanych już, spektakularnych i innowacyjnych projektów bibliotecznych (Seattle Central Library⁴, Openbare Bibliotheek Amsterdam⁵, Salt Lake City Public Library⁶) oraz budowanych obecnie obiektów mających wyznaczać nowe standardy (np. Biblioteka Główna Birmingham⁷, Multimedia Space w Aarhus⁸), oferujących nie tylko dostęp do zasobów i nowych technologii, lecz również bogatą ofertę edukacyjną, kulturalną oraz możliwość aktywnej partycypacji w tworzeniu różnych projektów.

Działania te ściśle łączą się z filozofią współczesnej biblioteki publicznej, określeniem jej modelu, funkcji i roli, jaką powinna pełnić. Powstają scenariusze przyszłości bibliotek⁹ (wizje modelu), opisywane są przewidywane (możliwe) trendy zmian, dotyczące m.in. kształtu merytorycznego bibliotek, jak i projekcje funkcjonalności fizycznej obiektów bibliotecznych, ich architektury, aranżacji wnętrz, w tym miejsca dla zasobów (tradycyjnych, sieciowych), czytelników czy użytkowników bibliotek. Jedną z prób sformułowania scenariuszy rozwoju bibliotek uzależniona została od dwóch kluczowych czynników: po pierwsze – skali i sposobu ingerencji państwa w kulturę, wsparcia udzielanego instytucjom kultury; po drugie – kształtu systemu własności intelektualnej, a przede wszystkim restrykcyjności i rygorów, z jakimi egzekwowane będzie prawo autorskie¹⁰. Autorów czterech scenariuszy interesował wprawdzie kształt i charakter całego systemu bibliotecznego, ale skupili się przede wszystkim na wizji typowej biblioteki, będącej jego podstawowym elementem. Zaproponowane scenariusze (*Biblioteka oddolna*, *Panoptykon*, *Twórcza destrukcja*, *Róg obfitości*) wskazują, iż w ciągu najbliższych lat biblioteki zmieniają się znacząco, a kształt tych zmian może budzić obawy. Jednocześnie zaskakujące wydają się wnioski dotyczące przyszłości książki drukowanej, dalekie od często kreślonego scenariusza jej śmierci.

Niezależnie od wizji, a także odległości przewidywanych rozwiązań, kanon zadań wyznaczających funkcjonowanie bibliotek publicznych pozostaje niezmienny. Biblioteki publiczne były i są zróżnicowanymi instytucjami. Z racji usytuowania obsługują małe lokalne środowiska lub wielkie zbiorowości miejskie. Z problemem tym wiąże się sprawa współpracy z różnorodnymi grupami użytkowników,

⁴ Dostęp: <http://www.spl.org/locations/central-library/cen-about-the-central-library> [odczyt: 4 września 2014].

⁵ Dostęp: <http://www.iamsterdam.co/en-GB/living/setting-incommunity/community-locations/oba> [odczyt: 4 września 2014].

⁶ Dostęp: <http://www.slcp.lib.ut.us/> [odczyt: 4 września 2014].

⁷ Dostęp: <http://www.birmingham.gov.uk/libraryofbirmingham> [odczyt: 4 września 2014].

⁸ Dostęp: <http://www.urbanmediaspace.dk/projektet/billeder> [odczyt: 4 września 2014].

⁹ Zob. A. Tarkowski, E. Bandyk, *Scenariusze przyszłości bibliotek*, Warszawa 2011; *Reforma Bibliotek 2014*.

¹⁰ Zob. A. Tarkowski, E. Bandyk, *op. cit.*, s. 42-56.

przygotowaniem dla nich oferty dostosowanej do potrzeb i oczekiwań. Biblioteki publiczne skupiają wielość ról, począwszy od miejsca, gdzie gromadzi i magazynuje się zasoby, po przestrzeń społeczną, publiczną, miejsce spotkań, niekoniecznie związane z książkami i słowem drukowanym. Wymienione elementy sprawiają, że biblioteki publiczne z jednej strony podlegają procesom modernizacji, wynikającym z wprowadzania nowych technologii, konieczności dostosowania się do coraz to bardziej rozbudowanych wymagań użytkowników, zwłaszcza młodych; z drugiej zaś – są ostoją tradycji, kumulują utrwalone wartości kulturowe, zapewniając w ten sposób realizację potrzeb wszystkich grup użytkowników, wykorzystując możliwe źródła i zasoby.

Umowny schemat rozwoju bibliotek publicznych zakłada, iż funkcjonowały one w latach minionych, funkcjonują obecnie i – jak mówią prognozy – będą funkcjonowały w określonych warunkach w przyszłości. Na tej podstawie możemy określić ich wzorce poprzez funkcje, pełnione zadania, włączanie się w rytm przemian związanych z postępowaniem technologicznym, a także poprzez relacje z otoczeniem. Przyjmując taki sposób myślenia, poszczególnym etapom rozwoju bibliotek można przypisać następujące cechy i właściwości:

- **Biblioteka tradycyjna:** priorytet zasobów (systematyczne gromadzenie, porządkowanie źródeł informacji, przechowywanie, archiwizowanie i ochrona zbiorów); cechy: szeroki zasięg oddziaływania, zasoby, przestrzeń fizyczna, rozbudowany personel.
- **Biblioteka zmiany:** pozyskiwanie nowych kompetencji; kształtowanie nowych relacji bibliotekarz – czytelnik / użytkownik / klient / gracz informacyjny / prosument; przechodzenie od gromadzenia zbiorów na nośnikach

fizycznych do elektronicznych, cyfrowych; poszukiwanie nowych obszarów działalności, przekraczanie bariery czystej działalności bibliotecznej, włączanie się w prace pozostające dotychczas domeną innych instytucji, np. domów kultury; cechy: modernizacja bibliotek jako miejsca, zbiorów, struktur, infrastruktury, usług.

- **Biblioteka wielofunkcyjna, hybrydowa, skonsolidowana:** dominacja dostępu do zasobów w formie cyfrowej, do rozległej elektronicznej przestrzeni informacyjnej; przekraczanie murów biblioteki – oferowanie e-usług, sieciowego dostępu do katalogów, baz danych, usług informacyjnych; dbałość o relacje i współpracę zewnętrzną – udział w konsorcjach, projektach; dysponowanie wielofunkcyjną, elastyczną przestrzenią publiczną/społeczną (biblioteka miejscem spotkań, uczestnictwa w życiu lokalnym, integracji, wyrównywania szans); biblioteka komunikująca się ze środowiskiem, interaktywna, tworzona/współtworzona przez czytelników; cechy: biblioteka jakości, standardów.

I. Gdzie jesteśmy

Biblioteki publiczne w Polsce – stan, struktura¹¹

Biblioteki publiczne w Polsce mają ustalony tradycją i dorobkiem potencjał organizacyjny. Stanowią jedną z większych sieci, wspomaganą przez inne placówki biblioteczne. W 2011 roku obok 8290 bibliotek publicznych działało 1121 bibliotek naukowych¹², 1480 parafialnych, 387 fachowych, 327 pedagogicznych, 72 fachowo-beletrystyczne, 39 ośrodków informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej (ośrodków inte), 16 bibliotek towarzystw naukowych. Stan bibliotek szkolnych na podstawie Systemu Informacji Oświatowej (SIO) określony został na poziomie 16 738 placówek.

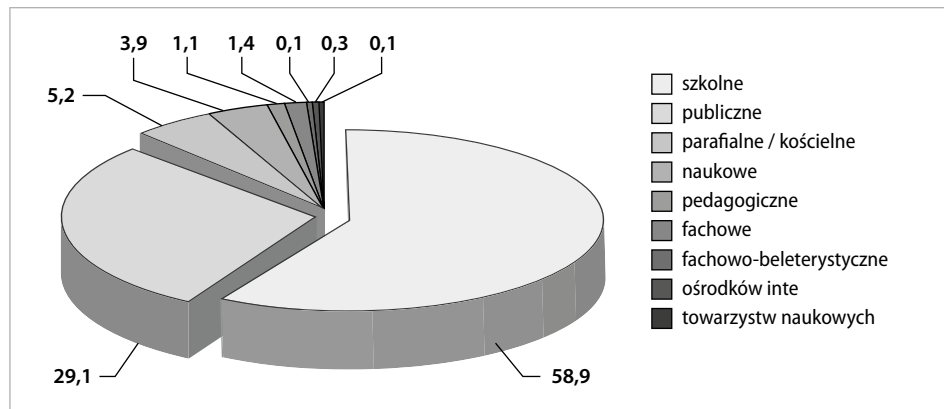
Biblioteki publiczne mają największą liczbę czytelników obejmującą ponad 6 mln, podczas gdy z pozostałych sieci skorzystało łącznie ponad 2 mln czytelników, najwięcej z bibliotek naukowych – 1,7 mln, następnie z bibliotek pedagogicznych (399,4 tys.), fachowo-beletrystycznych (41,1 tys.), fachowych (37,5 tys.), towarzystw naukowych (16,2 tys.) oraz ośrodków inte (2,8 tys.)¹³. Na tak duże zróżnicowanie poziomu czytelnictwa ma wpływ m.in. specyfika pracy

¹¹ Dane liczbowe w tekście pochodzą z: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011, Kultura 2011, SIO 2011*, Warszawa 2012. Zestawienia, ilustracje sporządzone na ich podstawie są opracowaniem własnym.

¹² Liczba bibliotek naukowych uwzględnia 12 bibliotek publicznych oraz 1 bibliotekę pedagogiczną, które zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Sztuki pełnią funkcję biblioteki naukowej. Wśród bibliotek naukowych (np. akademickich, centralnych resortowych, towarzystw naukowych) są również biblioteki publiczne – 12 i biblioteka pedagogiczna – 1, które na mocy Rozporządzenia są zaliczane do bibliotek naukowych, a oprócz tego są w sieci bibliotek publicznych i pedagogicznych. Biblioteki te liczone są zarówno wśród bibliotek publicznych i pedagogicznych, jak i naukowych, czyli liczone są podwójnie.

¹³ *Kultura 2011*, s. 77-80.

Biblioteki w Polsce (w procentach)

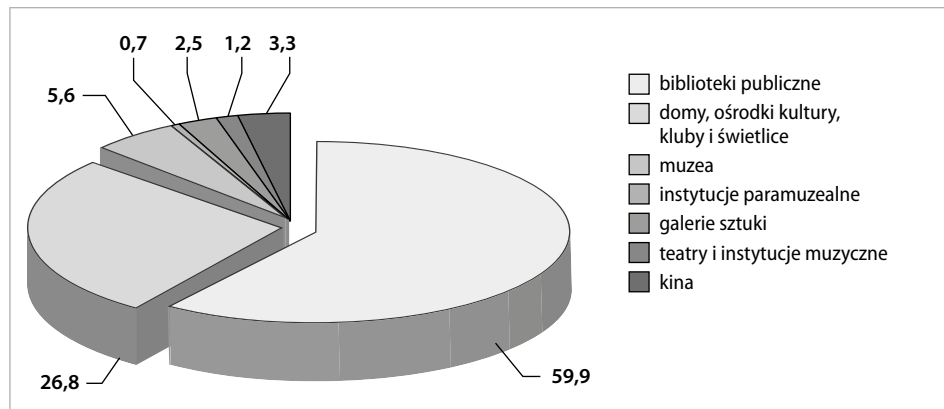
Opracowanie własne na podstawie: *Kultura 2011, SIO 2011*

poszczególnych typów bibliotek, np. biblioteki publiczne są otwarte, dostępne dla wszystkich, uniwersalne pod względem zasobów i zasad korzystania, podczas gdy np. naukowe działają w większości w strukturach szkół wyższych dla określonych grup.

Biblioteki publiczne w odróżnieniu od innych placówek bibliotecznych mają status instytucji kultury. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji tworzenia prawodawstwa regulującego ich działalność, bowiem biblioteka publiczna – instytucja kultury ma inny charakter niż np. teatr czy muzeum. Wprawdzie biblioteki publiczne – instytucje kultury stanowią przytłaczającą większość wśród innych należących do tej kategorii (60%), rażące są dysproporcje nakładów ponoszonych na ich utrzymanie. Należy tu uwzględnić specyfikę, uwarunkowania i zróżnicowane potrzeby środowiskowe bibliotek publicznych (2/3 to placówki wiejskie), ale rola placówek działających w środowiskach wiejskich jest nieoceniona, są one często instytucjami jednoosobowymi, umożliwiającymi dostęp do różnych źródeł wiedzy i informacji, a także organizującymi życie kulturalne i społeczne w lokalnym otoczeniu. Tymczasem w 2011 roku z budżetu państwa największą część wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego przeznaczono na funkcjonowanie muzeów (25,2%) oraz ochronę i konserwację zabytków (15,5%), a na biblioteki – 5,9%. Z budżetów samorządowych największe wydatki poniesiono na działalność domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic (28,8%), na biblioteki przeznaczono 17,4%¹⁴. Niski poziom finansowania bibliotek publicznych wpływa na ich kondycję, ogranicza rozwój, utrudnia dostosowywanie się do zmian technologicznych oraz utrzymywania norm i standardów nowoczesnej instytucji kultury.

¹⁴ Wydatki na kulturę w 2011 r., dostęp: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/KTS_wydatki_kultura_2011.pdf [odczyt: 26 września 2013].

Instytucje kultury w Polsce (w procentach)

Opracowanie własne na podstawie: *Kultura 2011*

Na trójstopniową sieć bibliotek publicznych w Polsce, zgodną z układem administracyjnym kraju, w 2011 roku według danych GUS¹⁵ składało się 2608 bibliotek głównych i ich 5682 filie (łącznie 8290 bibliotek). Jest to sieć rozbudowana i jak pokazują badania prowadzone w krajach Unii, nie odbiega ona pod względem struktury od sytuacji bibliotek publicznych w innych krajach Europy Wschodniej¹⁶. Nie oznacza to, że jest to sieć w pełni funkcjonalna, odpowiednio wykorzystana, dostosowana do potrzeb, warunków społecznych, demograficznych w poszczególnych regionach kraju. Badania prowadzone przez Bibliotekę Narodową w 2012 roku w wybranych środowiskach lokalnych pokazały, że struktura sieci w gminach objętych sondażem nie uległa zmianie od półwiecza, a nieliczne korekty w układzie filii wynikały z decyzji organizatorów, bez merytorycznej refleksji nad kształtem sieci i potrzebami lokalnymi¹⁷. Cechą sieci bibliotek publicznych w Polsce jest ograniczanie najmniejszych ogniw sieci (filii bibliotecznych). Coraz częściej obsługę czytelniczą w całej gminie realizuje jedna biblioteka, zwykle o statusie biblioteki gminnej, ogranicza się też funkcjonowanie punktów bibliotecznych. W okresie całej dekady stan sieci bibliotecznej (bibliotek i ich filii) zmniejszył się o 6,3%, a punktów bibliotecznych – o 36,7%. Dokonuje się też ograniczania sieci poprzez likwidację zarówno filii, jak i bibliotek głównych¹⁸.

¹⁵ Opracowanie własne na podstawie *Kultura 2011*.

¹⁶ Europejskie badanie opinii użytkowników na temat korzyści wynikających ze stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych w bibliotekach publicznych. Raport końcowy, dostęp: http://www.biblioteki.org/repository/PLIKI/WIADOMOSCI/WYDAWNICTWA/20130813_Raport_UE_Europejskie_badanie_opinii/Europejskie_badanie_opinii_uzytkownikow_nt_korzysci_ze_stosowania_tik_w_bibliotekach_publicznych.pdf [odczyt: 25 września 2013].

¹⁷ Badania *Model obsługi czytelniczej w gminie. Biblioteka w otoczeniu społecznym i instytucjonalnym* prowadzone przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej w 2012 r. (maszynopis).

¹⁸ W siedmiu województwach taki stan utrzymuje się od kilku lat. W województwie mazowieckim są to trzy gminy (Stara Kornica, Wąsowo, Raciąż), po dwie w świętokrzyskim (Moskarzew i Wiślica) oraz zachodniopomorskim (Wałcz i Sławno), w łódzkim (Paradyż), podlaskim (Wysokie Mazowieckie), pomorskim (Puck), wielkopolskim (Tarnówka).

Biblioteki, filie i punkty biblioteczne w latach 2001-2011

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011
ogółem (biblioteki i filie)	8849	8727	8591	8489	8392	8290
biblioteki	2697	2659	2636	2625	2618	2608
filie biblioteczne	6152	6068	5955	5864	5774	5682
punkty biblioteczne	2163	1875	1752	1618	1469	1369

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

Wieloletni spadek liczby bibliotek publicznych nie wpłynął na zmianę struktury sieci. Usytuowanie 5480 placówek bibliotecznych (66,1% ogółu) na obszarach wiejskich powoduje, iż są one tam nadal najliczniejszymi (jeśli nie jedynymi) instytucjami kultury w środowisku.

Ważną tendencją dotyczącą bibliotek publicznych i aktualną z punktu widzenia zmian legislacyjnych w 2011 roku¹⁹ oraz propozycji Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji z początku 2013 roku, dotyczących organizacji pracy bibliotek szkolnych i publicznych, jest łączenie bibliotek publicznych z innymi instytucjami. W ostatniej dekadzie liczba połączonych bibliotek publicznych zmniejszyła się o 38%. Wpływ na taką sytuację miała regulacja zasad organizowania pracy bibliotek, porządkowanie formalnych kryteriów określających ich status i nadawanie im zgodnie z ustawą rangi instytucji kultury oraz konieczność spełnienia tego warunku, określonego jako niezbędne kryterium uzyskania dotacji na zakup nowości wydawniczych MKiDN (od 2005 r.). Do 2011 roku nie udało się całkowicie wyeliminować zjawiska bibliotek połączonych, a po nowelizacji ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, dopuszczającej możliwość łączenia bibliotek publicznych z innymi instytucjami kultury, zjawisko to nasiliło się.

Połączenia bibliotek i filii bibliotecznych w latach 2001-2011

Lata	Biblioteki połączone					
	ogółem	miasto	wieś	Typ połączenia		
				publiczno-szkolne	połączone z domami/ ośrodkami kultury lub innymi instytucjami kultury	połączone z instytucjami spoza sfery kultury
2001	2450	429	2021	340	1921	189
2003	2317	391	1926	317	1895	105
2005	2081	354	1727	260	1701	120
2007	1897	329	1568	233*	1562	102
2009	1625	265	1360	210*	1329	86
2011	1519	242	1277	185*	1233	101

* Wraz z włączonymi jednocześnie w struktury ośrodków kultury (2007 r. – 10, 2009 r. – 14, 2011 r. – 4)
Opracowanie własne na podstawie *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

¹⁹ Nowelizacja ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.

„Model” dostępności biblioteki publicznej²⁰

Biblioteki publiczne mają potencjał instytucjonalny, ich działania skierowane są do społeczności, w których są usytuowane. W 2011 roku ponad połowa bibliotek była czynna pięć dni w tygodniu (55,2%) – 57,8% w miastach; 53,8% na wsi. Ponad 14% świadczyło usługi sześć dni w tygodniu, 12,6% pracowało cztery dni, tydzień pracy co piątej placówki (17,7%) wynosił do trzech dni (w tym dla 1,2% – 1 dzień). Zaledwie 0,2% placówek bibliotecznych było dostępne dla użytkowników przez cały tydzień (7 dni). W 2011 roku blisko 1/4 placówek bibliotecznych funkcjonowała w soboty (23,7%), w miastach – 39%, na wsi – 15,8%. Zaledwie 0,5% działało w niedzielę (43 placówki), w miastach – 0,4% tam funkcjonujących, na wsi – 0,6%.

Wymiar godzinowy pracy bibliotek publicznych jest bardzo zróżnicowany i uwarunkowany środowiskowo. Najliczniejsza grupa bibliotek (37,8%) była dostępna dla czytelników od 31 do 40 godzin w ciągu tygodnia, w miastach było to 41,8% placówek, na wsi 35,8%. Drugą co do wielkości grupę stanowiły biblioteki czynne od 11 do 20 godzin tygodniowo (23,4%) i były to w zasadzie placówki wiejskie (32,2%), tylko 6,4% placówek w miastach świadczyło w takim wymiarze godzin usługi dla użytkowników. W miastach drugą co do wielkości grupę stanowiły placówki pracujące od 41 do 50 godzin tygodniowo (23,9%).

Dostępność bibliotek publicznych w 2011 roku

Wyszczególnienie	Biblioteki i filie – ogółem, czynne	Otwarte w tygodniu dla czytelników						
		1-10 godz.	11-20 godz.	21-30 godz.	31-40 godz.	41-50 godz.	51-60 godz.	powyżej 60 godz.
ogółem	8165	250 3,1%	1912 23,4%	1338 16,4%	3088 37,8%	1038 12,7%	345 4,2%	194 2,4%
miasto	2785	10 0,4%	178 6,4%	471 16,9%	1164 41,8%	665 23,9%	215 7,7%	82 2,9%
wieś	5380	240 4,5%	1734 32,2%	867 16,1%	1924 35,8%	373 6,9%	130 2,4%	112 2,1%

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

II. Co utrwala potencjał bibliotek publicznych

Pracownicy

Atutem bibliotek publicznych jest ich kadra. W 2011 roku zatrudnionych było 23 457 osób, w tym 18 158 pracujących w działalności podstawowej, pozostali w administracji, obsłudze technicznej i porządkowej. Pracownicy merytoryczni

²⁰ Omówione są czynne biblioteki publiczne (8165), których praca w 2011 r. była niezakłócona przez cały rok. Co roku rejestruje się placówki, które ze względu na różne przyczyny (np. remont) są czasowo zamykane, w 2011 r. było ich 125.

stanowili zatem 77,4% ogółu zatrudnionych i w porównaniu z początkiem dekady ich liczba wzrosła o 3,4%. Warto podkreślić poziom kwalifikacji pracowników działalności podstawowej. O ile na początku dekady pracownicy z wyższym wykształceniem stanowili 19%, to w 2011 roku 40,8% (na poziomie średnim odpowiednio 49%; 31,7%, bez kwalifikacji 33,7%; 27,5%)²¹. Kolejnym pozytywnym elementem jest wzrost o 8% udziału pełnozatrudnionych wśród pracowników działalności podstawowej oraz podwojenie się w tej grupie osób z wyższymi kwalifikacjami zawodowymi. Jest to ważna tendencja, bowiem zatrudnieni w pełnym wymiarze godzin bardziej identyfikują się z zawodem, miejscem pracy, przywiązują większą wagę do doskonalenia zawodowego, podnoszenia umiejętności i kompetencji.

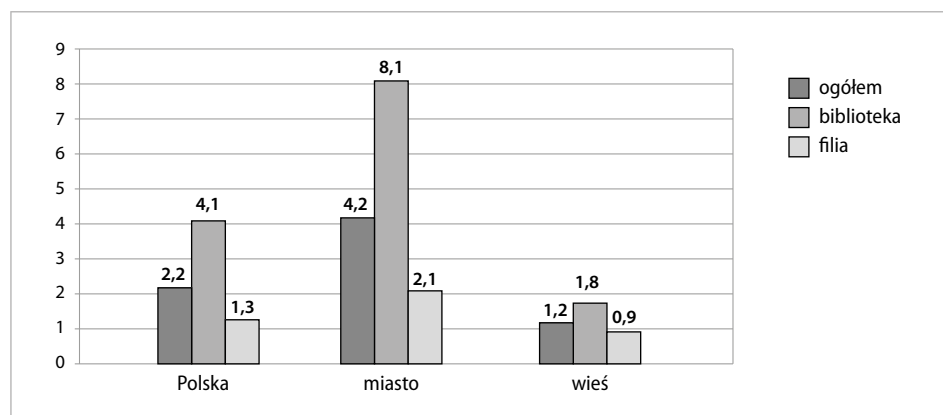
Pracownicy działalności podstawowej w latach 2001-2011

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011
pracownicy – ogółem	17 566	17 375	17 528	17 688	18 446	18 158
w tym pełnozatrudnieni	12 726	12 684	12 996	13 193	13 679	13 742
w tym z wyższym wykształceniem bibliotekarskim (z wiersza: pracownicy – ogółem)	3335	4122	4913	5692	6793	7412
	19,0%	23,7%	28,0%	32,2%	36,8%	40,8%
w tym pełnozatrudnieni	2980	3646	4338	4951	5833	6357

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

Pozytywne zmiany w obrębie zatrudnienia pracowników merytorycznych bibliotek publicznych wpływają nieznacznie na model obsady kadrowej biblioteki publicznej. Od 2001 roku wskaźnik ten utrzymywał się na poziomie 2 osób

„Model” obsady kadrowej biblioteki publicznej (średnia ilość zatrudnionych osób)

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

²¹ *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis).

zatrudnionych w przeciętnej bibliotece i wzrósł pod koniec dekady do poziomu 2,2 osoby. Przeciętna obsada biblioteki głównej to 4,1 osoby (w mieście – 8,1 osoby, na wsi – 1,8), w filiach bibliotecznych wskaźnik utrzymuje się odpowiednio – 1,3; 2,1; 0,9. Prezentowane wskaźniki mogą budzić pewien niepokój. Brak pełnoetatowych obsad oraz model jednoosobowej gminnej biblioteki stanowi barierę w rozwoju bibliotek.

Komputeryzacja

Wyposażenie ponad 88% bibliotek publicznych w sprzęt komputerowy świadczy o zaawansowanym procesie ich modernizacji, niestety nierównomiernie rozłożonym środowiskowo. Komputery nadal są częściej użytkowane w bibliotekach miejskich (93,5%) niż wiejskich (85,3%). Od 2004 roku (pierwszego roku rejestracji danych) widoczny jest wyraźny postęp w tym względzie, ale także utrzymywanie charakterystycznych tendencji. Dla porównania, z danych z tego roku wynika, iż 34,5% bibliotek posiadało sprzęt komputerowy, co druga biblioteka pracująca w środowiskach miejskich (50%), co czwarta w wiejskich (26,6%).

Obecnie instalowanie nowych komputerów ma mniej intensywny charakter, w 2011 roku przybyło ich dwukrotnie mniej niż w 2010 roku, a wyposażane były przede wszystkim biblioteki wiejskie. Problemem staje się natomiast wymiana sprzętu, dostosowywanie do obowiązujących parametrów technicznych i technologicznych, niwelowanie dysproporcji w wyposażeniu placówek. Komputery posiadają i użytkują przede wszystkim biblioteki główne (macierzyste) – 99%, filie biblioteczne skomputeryzowane są w 83,1% (w 2004 r.: biblioteki główne – 68,4%; filie – 19,5%). Wysoki odsetek skomputeryzowania bibliotek nie wpływa na modernizację ich pracy, np. w zakresie automatyzacji procesów bibliotecznych. Zaledwie co trzecia biblioteka publiczna (31,1%) posiada katalog online, czyli 35,2% wśród bibliotek użytkujących komputery.

Placówki biblioteczne wyposażone w komputery w latach 2004-2011

Wyszczególnienie	2004*	2007	2009	2011
biblioteki i filie – ogółem	8653	8489	8392	8290
w tym wyposażone w komputery	2984	5076	6167	7305
w odsetkach	34,5	59,8	73,5	88,1

* Przyjęto 2004 r. – pierwszy rok rejestrowania danych dotyczących komputeryzacji

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2004-2011* (maszynopis)

Biblioteki posiadające komputery dysponują na ogół podłączeniem do internetu, co umożliwia korzystanie z rozległej sieci. O ile w 2004 roku dostęp do internetu miało 72,4% bibliotecznych komputerów, w 2011 roku już 94,5%. Znaczny odsetek komputerów bibliotecznych użytkowali korzystający z bibliotek,

choć różnica między 2004 a 2011 rokiem nie wydaje się istotna (odpowiednio 79,9%; 92,9%)²².

Sytuację wielu bibliotek pod względem technicznym zmienił dostęp do szerokopasmowego internetu²³ i preferencyjne warunki korzystania z tych łączy, mimo iż takie udogodnienia miało w 2011 roku tylko 85,9% bibliotek publicznych i filii, a 79,4% oferowało czytelnikom korzystanie z komputerów podłączonych do internetu.

Liczba komputerów wykorzystywanych w bibliotekach publicznych w latach 2004-2011

Komputery użytkowane w bibliotece	2004*	2007	2009	2011
ogółem	12 850	24 636	31 780	39 276
w tym z dostępem do internetu	9308 72,4%	21 507 85,7%	28 669 92,0%	37 131 94,5%
ogółem dostępne dla czytelników	6086	13 270	17 441	21 857
w tym z dostępem do internetu	4860 79,9%	11 998 90,4%	15 892 91,1%	20 304 92,9%

* Przyjęto 2004 r. – pierwszy rok rejestrowania danych dotyczących komputeryzacji

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2004-2011* (maszynopis)

Obok dostępu do szybkiego internetu biblioteki publiczne coraz częściej oferują użytkownikom udogodnienia umożliwiające pracę z wykorzystaniem własnego sprzętu. Jest to szczególnie cenne dla osób stosujących własne urządzenia mobilne nie tylko jako maszyny do pisania, ale również jako narzędzia pozyskiwania i archiwizowania różnych informacji w postaci np. baz, bibliografii, które mogą być włączane (użytkowane) do prac podczas pobytu w bibliotece. W działaniach tych pomagają biblioteki dające możliwość podłączenia własnego komputera użytkownika (43,1% bibliotek posiadających dostęp do sieci), dostęp do gniazda internetowego (25,1% posiadających dostęp do internetu dla czytelników), dostęp do internetu bezprzewodowego (43,9% posiadających dostęp do internetu dla czytelników).

W 2011 roku przeciętnie na jedną skomputeryzowaną placówkę w Polsce przypadało 5,1 komputera. W mieście jedna komputeryzująca się placówka posiadała średnio 8,3 komputera, na wsi 3,1. Sprzęt komputerowy skoncentrowany był przede wszystkim w bibliotekach głównych posiadających 8,9 jednostki na bibliotekę, na filię 2,8. Najzasobniejsze w sprzęt komputerowy są miejskie biblioteki główne – 15,8 komputera, najuboższe filie wiejskie – 2,3.

²² Mimo dość długiego okresu (lata 2004-2011) postęp w dostępie komputerów dla użytkowników nie był dynamiczny. Dostęp do e-usług jest miarą nowoczesności i atrakcyjności biblioteki. W 2004 r. biblioteki zaczynały od blisko 80% dostępu, w 2011 r. jest to niecałe 93%, co przy dużym wzroście skomputeryzowania bibliotek nie wydaje się tak znaczącą różnicą.

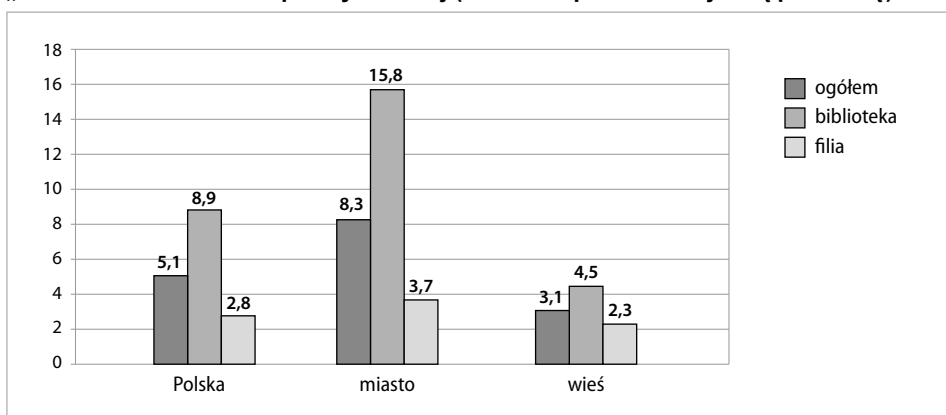
²³ Porozumienie z 23 lipca 2012 r. zawarło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego oraz Orange Polska w sprawie bezpłatnego dostępu do internetu bibliotek publicznych na kolejne trzy lata (pierwsze porozumienie „Biblioteka z Internetem TP” podpisano w 2009 r.).

Usługi w bibliotekach publicznych związane z komputeryzacją w 2011 roku

Wyszczególnienie	Liczba bibliotek umożliwiających			
	podłączenie własnego komputera użytkownika	dostęp do gniazda internetowego	korzystanie z internetu bezprzewodowego	korzystanie z internetu szerokopasmowego
ogółem	3147	1649	2888	3552
miasto	1249	463	879	1604
wieś	1898	1186	2009	1948

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

„Model” biblioteki skomputeryzowanej (ilość komputerów na jedną placówkę)

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Oferta – usługi

Z obserwacji funkcjonowania bibliotek publicznych wynika, iż w ostatnich latach znacznie rozszerzyły one swoją aktywność²⁴. Oprócz podstawowej pracy – gromadzenia i udostępniania – otwierają się na środowiska, prowadzą różnorodne formy pracy z czytelnikiem, działania promocyjne, rozwijają współpracę instytucjonalną, poszerzają zasięg swego oddziaływania. Na ten zakres działalności bibliotek publicznych, jako „trzeciego miejsca”, składa się m.in. liczba i różnorodność realizowanych form pracy i usług. Według danych GUS, 96,9% przedsięwzięć, imprez o charakterze literackim i edukacyjnym przygotowanych przez biblioteki w Polsce zorganizowano w bibliotekach publicznych²⁵. Biblioteki publiczne w 2011 roku oferowały ponad 360 tys. imprez różnego typu dla około 6,2 mln uczestników, połowa tych imprez miała charakter zajęć edukacyjnych. Ponadto biblioteki publiczne były organizatorami 995 konferencji i seminariów, w których uczestniczyło ponad 37 tys. osób. Ma to swoje

²⁴ Zestawienia dotyczące omawianych zagadnień możliwe są z lat 2010-2011, zgodnie z danymi ujętymi w formularzu GUS K-03.

²⁵ *Kultura 2011*, s. 80.

odzwierciedlenie w częstotliwości wizyt mieszkańców i użytkowników bibliotek. W 2011 roku odwiedziny ogółem w bibliotekach publicznych w przeliczeniu na jednego czytelnika wynosiły 12,3; w miastach – 10,6; na wsi – 17,3 (na 1 użytkownika w ogóle – 9,8; w mieście – 7,7; na wsi – 12,7).

Liczba imprez organizowanych przez biblioteki publiczne w latach 2010, 2011

Lata*	Liczba imprez / szkoleń / wydarzeń					
	szkolenia		imprezy dla użytkowników			
	biblioteczne użytkowników	szkolenia studentów bibliotekoznawstwa i bibliotekarzy	ogółem	w tym		
				literackie	wystawy	edukacyjne
2010	54 522	–	349 349	59 221	53 490	171 662
2011	52 643	4041	360 113	71 445	53 756	173 310

* W tych latach rozpoczęto rejestrację danych

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2010, 2011* (maszynopis)

Biblioteki publiczne prowadzą też szeroką działalność wydawniczą, często wydają publikacje o charakterze regionalnym. Warto podkreślić jest to, iż ten rodzaj aktywności charakterystyczny jest dla wszystkich bibliotek publicznych, niezależnie od ich wielkości, zatrudnienia i możliwości finansowych.

Liczba publikacji wydawanych w bibliotekach publicznych w latach 2010, 2011

Lata*	Wydawnictwa własne bibliotek				
	liczba tytułów ogółem	wydawnictwa zwarte		wydawnictwa ciągłe	
		ogółem	elektroniczne	ogółem	elektroniczne
2010	751	553	47	198	48
2011	735	523	41	212	73

* W tych latach rozpoczęto rejestrację danych

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2010, 2011* (maszynopis)

Rejestrowany od 2011 roku przez GUS zakres usług elektronicznych, zdalnych, prowadzonych przez biblioteki publiczne, pokazuje nowy, ważny etap w ich działalności. Wprawdzie dane zbierane pierwszy rok mogą być obciążone błędem, ich poprawność zweryfikują następne lata, ale już teraz pozwalają na określenie stanu i zakresu usług. Wielkość wskaźników świadczy o niezbyt rozwiniętych jeszcze w bibliotekach publicznych e-usługach, ale z pewnością należy zaliczyć je do elementów rozwojowych bibliotek i zwiększających atrakcyjność wobec użytkowników. Druga konstatacja dotyczy podziału między bibliotekami (miasto/wieś; biblioteka główna/filia), które e-usługi prowadzą i tymi, które muszą włożyć dużo pracy, by nadążyć za rozwijającymi się szybciej placówkami.

Choć trudno mówić o powszechności katalogów online, w bibliotekach publicznych prowadzi je statystycznie co trzecia placówka (31,1%), ale ponad 63%

w miastach i tylko 14,6% na wsi. Na podobnym, niskim poziomie usług są inne działania związane z wypożyczaniem zasobów bibliotecznych: zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne (12,5%), rezerwacja (12,6%), zdalne przedłużanie terminów (11,3%), elektroniczne (e-mail/SMS) powiadamianie o terminach zwrotu (12,4%). W przypadku tych działań dystans między bibliotekami pracującymi na wsi i w miastach jest jeszcze większy. O ile blisko co czwarta placówka miejska realizuje tego typu usługi, dla placówek wiejskich stanowią one zupełny margines.

Usługi elektroniczne w bibliotekach publicznych w 2011 roku

Odsetek bibliotek i filii bibliotecznych oferujących			
Wyszczególnienie	ogółem	miasto	wieś
katalog online	31,1	63,1	14,6
zdalne składanie zamówień na materiały biblioteczne	12,5	26,1	5,6
rezerwacja materiałów bibliotecznych	12,6	27,9	4,8
zdalne przedłużania terminów zwrotów	11,3	24,2	4,7
elektroniczne (e-mail/SMS) powiadamianie o terminach zwrotu	12,4	26,8	5,1

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Pozostałe usługi elektroniczne są mało widoczne w bibliotekach publicznych, choć podobnie jak wyżej, częściej występują w miastach niż na wsi. Wyjątkiem są usługi w zakresie komunikowania się między użytkownikami i bibliotekarzami, a więc prowadzenie interaktywnych usług informacyjnych, takich jak komunikatory, czat (oferuje je 14,2% ogółu placówek, 16% w miastach, 13,3% na wsi) czy portale społecznościowe. Taka forma aktywności nie tylko włącza biblioteki w obieg e-sieci, ale też dzięki przepływowi informacji powiększa się grono potencjalnych aktywnych użytkowników bibliotek.

Usługi elektroniczne w bibliotekach publicznych w 2011 roku

Odsetek bibliotek i filii bibliotecznych oferujących			
Wyszczególnienie	ogółem	miasto	wieś
zdalny dostęp do licencjonowanych zasobów elektronicznych, spoza sieci instytucji	5,4	10,0	3,0
interaktywne usługi informacyjne (komunikatory, czat itp.)	14,2	16,0	13,3
elektroniczne kursy, szkolenia biblioteczne (e-learning)	6,3	7,0	5,9
blogi biblioteczne, kanał RSS (wiadomości, ogłoszenia, wydarzenia w bibliotece)	8,6	15,9	4,8
formularze zapytań do bibliotekarza	6,8	14,5	2,8
forum dyskusyjne, księga gości	4,3	8,0	2,4
profile na portalach społecznościowych	13,0	20,0	9,4

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

III. Co utrzymuje biblioteki na takim samym poziomie

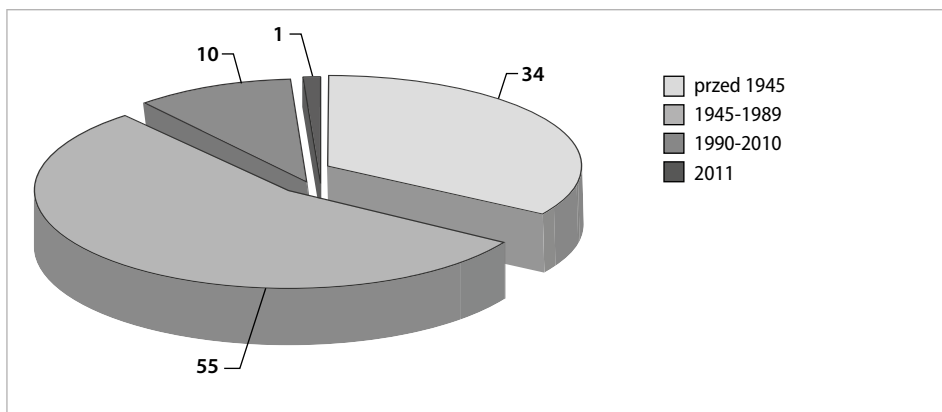
Infrastruktura

Barierą w rozwoju usług bibliotecznych jest sytuacja lokalowa bibliotek, tzn. zbyt mała powierzchnia użytkowa, brak możliwości pozyskiwania większej czy też modernizowanie mało funkcjonalnych lokali. Są to pozostałości z lat minionych. Niewiele bibliotek posiada lokale, które w swoim pierwotnym przeznaczeniu były projektowane na potrzeby bibliotek. W ostatnich latach sytuacja poprawiła się. Następuje powolny wzrost powierzchni użytkowej bibliotek, a także np. liczby miejsc dla czytelników do korzystania ze zbiorów na miejscu, jednak w stosunku do potrzeb zmiany mają zbyt mały zasięg.

W 2011 roku co dziesiąta placówka biblioteczna użytkowała odrębny budynek, pozostałe zlokalizowane były w lokalach usytuowanych w obiektach współużytkowanych przez różne instytucje. Ponad połowa odrębnych budynków, w których biblioteki mają swoje siedziby, została wybudowana w latach 1945-1989, zaledwie 11% stanowią oddane do użytku po 1990 roku. Co siódmy (15,5%) spośród samodzielnych obiektów użytkowanych przez biblioteki posiada wpis do rejestru zabytków, budynki te są przede wszystkim usytuowane w miastach (co czwarty budynek – 23,7%), na wsi takich obiektów jest około 7%. Usytuowanie bibliotek w obiektach zabytkowych ma często duże znaczenie dla ich funkcjonalności. Fakt ten, jeśli nie zamyka drogi do poważniejszych modernizacji, to często ją utrudnia i wydłuża.

Trudno oczekiwać, że obecna baza lokalowa pozwoli na organizację przestrzeni publicznej, z uwzględnieniem zaleceń tzw. *flexibility*, czyli elastyczności lokalu/budynku i możliwości przeorganizowania jej wedle potrzeb. Badania prowadzone w bibliotekach wskazują, że nowa przestrzeń biblioteczna sprzyja większej aktywności użytkowników i pracowników (nowy budynek, nowe usługi) i częstotliwości korzystania z nich. Daje to możliwość stwo-

Wiek odrębnych budynków użytkowanych przez biblioteki (w procentach)

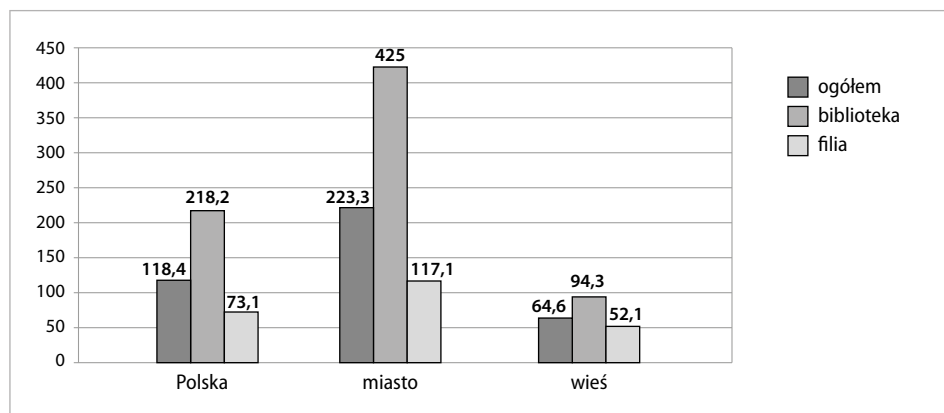

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

rzenia nowej jakości do nauki i pracy, ale także do przestrzeni publicznej i aktywności społecznej²⁶.

Realizowane w ostatnich latach projekty finansowane m.in. przez MKiDN sprzyjają poprawie funkcjonalności bibliotek, pozwalają na zmianę ich aranżacji oraz standardu wyposażenia. Sukcesywnie zwiększa się przeciętna wielkość powierzchni użytkowej przypadającej na jedną placówkę biblioteczną. W 2011 roku wynosiła ona 118,4 m², w mieście 223,3 m², na wsi 64,6 m². Poprawiają się warunki lokalowe bibliotek głównych, ogółem przeciętna ich powierzchnia wynosi 218,2 m², w mieście 425 m², na wsi jedynie 94,3 m². Dysproporcje w powierzchni filii nie są tak duże jak w przypadku bibliotek głównych, ale też pokazują niekorzystną sytuację filii wiejskich.

Przeciętna wielkość placówek biblioteczych w 2011 roku (w m²)

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Problemy dotyczące lokali biblioteczych nie wiążą się tylko z ich architekturą, aranżacją wnętrz, dbaniem o stałe remonty. Podstawową sprawą jest ich funkcjonalność, m.in. w związku z rozbudowującymi się stałe zbiorami (problem, jak udostępnić je czytelnikom: w wolnym dostępie do półek czy w ograniczonym – systemie magazynowym), pojawianiem się nowych zasobów (książka elektroniczna, bazy danych, materiały zdigitalizowane), stworzeniem dostępu do nich, technologicznym dostosowaniem lokali (położenie sieci komputerowej, wygosparowanie przestrzeni potrzebnej na stanowiska dla czytelników, zabezpieczenie sprzętu).

Kolejną sprawą jest trudność przystosowywania lokali biblioteczych dla grup użytkowników wymagających szczególnej troski i wsparcia. Aranżowanie obiektu poprzez udogodnienia na zewnątrz budynku, np. poprzez sytuowanie podjazdów dla osób na wózkach inwalidzkich, a także przystosowywanie głównych ciągów

²⁶ D. Konieczna, *Nowa przestrzeń biblioteczna miejscem aktywności użytkowników i pracowników uczelni*, „Bibliotekarz Warmińsko-Mazurski” 2009, nr 1/2, dostęp: http://www.wbp.olsztyn.pl/bwm/1-2_09ie/uwm.htm [odczyt: 25 sierpnia 2010].

komunikacyjnych w bibliotekach umożliwiających poruszanie się wewnątrz, zmienia użyteczność polskich bibliotek, ale jest to proces powolny.

Wprawdzie w minionej dekadzie nastąpił ponad trzykrotny wzrost liczby obiektów/lokali bibliotecznych umożliwiających niepełnosprawnym na wózkach dogodny dostęp do nich, to jednak zmiany w tym zakresie postępują zbyt wolno i w większości w środowiskach miejskich.

Liczba miejsc w czytelniach w latach 2001-2011

Lata	Liczba miejsc	
	ogółem	na wsi
2001	109 826	57 694
2003	108 585	56 210
2005	108 519	55 644
2007	108 951	55 814
2009	109 827	55 215
2011	113 124	56 823

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2009, 2011* (maszynopis)

Dostępność lokali bibliotek publicznych dla niepełnosprawnych w 2011 roku

Wyszczególnienie	Biblioteki przystosowane do obsługi grup specjalnych użytkowników	w tym:		
		dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich		dla użytkowników niewidzących i słabowidzących
		wejście do budynku	udogodnienia wewnątrz budynku	
ogółem	2573	2453	1323	142
miasto	1181	1127	640	87
wieś	1392	1326	683	55

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Obiekty/lokale z podjazdami dla wózków inwalidzkich w latach 2001-2011

Lata	Liczba obiektów przystosowanych		Odsetek obiektów przystosowanych w stosunku do ogółu bibliotek
	ogółem	na wsi	
2001	771	298	8,7
2003	1020	426	11,7
2005	1186	529	13,8
2007	1405	664	16,6
2009	1776	903	21,2
2011	2453	1326	29,6

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

Zbiory biblioteczne

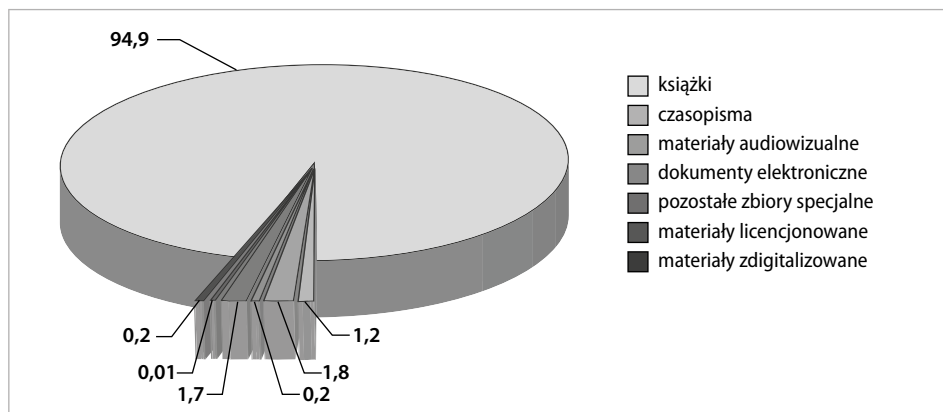
Ostatnia dekada przyniosła intensywny proces poszerzania oferty cyfrowego przekazu i dostępu do kultury. Dla bibliotek to okres wzbogacania oferty księgozbiorowej o zasoby elektroniczne (e-książki, e-czasopisma, bazy danych) oraz digitalizacja (przenoszenie) na zapis cyfrowy cennych, często unikatowych, trudno dostępnych publikacji z własnych zbiorów. Biblioteki publiczne tworzą samodzielnie lub współtworzą w ramach konsorcjów biblioteki cyfrowe lub cyfrowe archiwa dokumentujące życie społeczne danego terenu. Działania te są udziałem większych bibliotek, z potencjałem kadrowym, zapleczem informatycznym, dzięki czemu mogą one digitalizować, przenosić na zapis cyfrowy cenne publikacje z własnych zbiorów. O ile bazy danych tworzone są przez prawie co drugą bibliotekę, to włączanie się w prace nad budowaniem biblioteki cyfrowej jest inicjowane na niewielką skalę. W 2011 roku podjęto próbę statystycznej rejestracji tych działań, co obrazuje poniższe zestawienie.

Biblioteki publiczne, które tworzą (współtworzą):		Liczba
bibliotekę cyfrową		83
repozytorium		40
bazy danych		1187
liczba	baz danych	346 403
	obiektów włączonych w danym roku (dotyczy bibliotek cyfrowych)	106 053
liczba	zbiorów elektronicznych zinwentaryzowanych	248 214
	licencjonowanych zbiorów elektronicznych	14 937
	materiałów zdigitalizowanych przez bibliotekę	292 786

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Dotychczasowe działania bibliotek publicznych nie wpływają jednak na zmianę utrwalonej od lat struktury zasobów. Biorąc pod uwagę wszystkie materiały biblioteczne udostępniane użytkownikom, nadal 96% ich stanu stanowi księgozbiór (drukowane książki i czasopisma), kolejne 3,4% to pozostałe zbiory nieelektroniczne (w tym 1,8% audiowizualne), a 0,6% – licencjonowane zbiory elektroniczne udostępniane sieciowo (książki i czasopisma elektroniczne, bazy danych i inne), zbiory elektroniczne zapisane na nośnikach fizycznych oraz materiały zdigitalizowane przez bibliotekę. Biblioteki publiczne nie stanowią więc głównego punktu dostępu do źródeł wiedzy i informacji w postaci elektronicznej, pozostają nadal księżnicami. W 2011 roku ich zasoby (książki oraz czasopisma oprawne) wynosiły 132,5 mln woluminów, zaś wpływy ogółem były wyższe w 2011 roku niż w poprzednim roku o 5,6%, w tym zakup książek o 2,5%. Taki ruch księgozbioru wpłynął na nieznaczny wzrost wskaźnika zakupu do 7,2 wolumina na 100 mieszkańców, choć pozostaje on nadal na niskim poziomie, wyższy w bibliotekach pracujących w środowiskach wiejskich (o 6,3%) niż w miastach (zakup książek zwiększył się jedynie o 0,1%).

Struktura zbiorów w bibliotekach publicznych (w procentach)

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Struktura zbiorów w obecnym kształcie może budzić wiele wątpliwości. Z badań prowadzonych przez Bibliotekę Narodową wynika, że nie ma jednoznacznej praktyki, jeśli chodzi o prowadzenie polityki w zakresie kształtowania zbiorów alternatywnych, elektronicznych, sieciowych. Pytanie stawiane przez badaczy, czy barierą w pozyskiwaniu zbiorów alternatywnych jest małe zapotrzebowanie na nie, czy zbyt mała oferta na rynku wydawniczym, w zasadzie pozostaje bez odpowiedzi²⁷.

Zbiory bibliotek publicznych w latach 2001-2011

Wyszczególnienie	2001	2003	2005	2007	2009	2011
zbiory ogółem (w tys. jedn. inw.)	135 245,8	134 237,9	135 128,5	135 558,2	134 268,4	132 534,2
w tym książki (w tys. wol.)	133 733,8	132 690,3	133 514,6	133 971,2	132 628,2	130 838,8
w tym czasopisma oprawne (w tys. wol.)	1512,0	1547,6	1613,9	1587,0	1640,2	1695,4
w tym zbiory specjalne (w tys. jedn. inw.)	3874,0	4084,7	4483,2	4586,7	4754,7	5037,7

* Tabela nie obejmuje materiałów licencjonowanych i zdigitalizowanych przez bibliotekę

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

Obserwowane zmiany w zasobach bibliotek publicznych w ostatniej dekadzie są wynikiem polityki państwa w zakresie wspierania zakupu książek, szczególnie

²⁷ *Organizacja zakupu nowości książkowych, zbiorów audiowizualnych oraz dokumentów elektronicznych w bibliotekach publicznych. Raport z badań*, red. B. Budyńska, Z. Zasacka, Warszawa 2011, s. 57-73 i 87-93.

dla instytucji funkcjonujących w małych środowiskach, często społecznie i ekonomicznie zmarginalizowanych (kryterium do 2011 r.).

Lata	Wysokość dotacji MKiDN (w zł)	Forma przekazania	Kryteria na poziomie wojewódzkim
2001	7 463 000	depozyt	liczba czytelników
2002	1 150 000	depozyt	liczba czytelników
2003	5 000 000	depozyt	o kryteriach decydowały wbp (liczba czytelników, zakup nowości wydawniczych)
2004	10 000 000	porozumienia z samorządami	liczba czytelników
2005	30 000 000	porozumienia z samorządami	liczba ludności, liczba czytelników, PKB na mieszkańca
2006-2008	28 500 000	umowy z bibliotekami	liczba ludności, liczba czytelników, PKB na mieszkańca (w 2006 r. dochody do dyspozycji brutto w gospodarstwach domowych na mieszkańca)
2009-2010	10 000 000	umowy z bibliotekami	liczba ludności, liczba czytelników, PKB na mieszkańca
2011	15 000 000	umowy z bibliotekami	liczba ludności, liczba czytelników, PKB na mieszkańca
2012	20 000 000	umowy z bibliotekami	liczba ludności, liczba czytelników

Opracowanie własne

Warto zwrócić uwagę na wskaźniki ujęte w poniższej tabeli wskazujące na zależność między wielkością resortowego dofinansowywania zakupu książek do bibliotek i poziomem zakupu. Od 2005 roku, kiedy dotacja miała najwyższą wartość i w kolejnych trzech latach wielkość zakupu wyraźnie się zwiększyła, co potwierdza wysokość wskaźnika.

Zakup książek do bibliotek publicznych w latach 2001-2011

Lata	Wskaźnik zakupu książek w bibliotekach publicznych (w wol. na 100 mieszkańców)		
	ogółem	miasto	wieś
2001	5,4	5,9	4,7
2003	5,1	5,1	5,1
2005	9,0	8,98	9,05
2007	9,5	9,4	9,6
2009	7,5	7,6	7,3
2011	7,2	7,1	7,4

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2009, 2011* (maszynopis)

Spoleczny zasięg oddziaływania

W bibliotekach publicznych ubywa czytelników, wzrasta natomiast intensywność korzystania z nich. Wprawdzie w 2011 roku ubyło czytelników o 0,5% w porównaniu z poprzednim rokiem (zarejestrowano 6 468 123 osoby), ale tendencja spadku utrzymuje się od początku dekady. O ile w 2011 roku 16,8% ogółu Polaków wypożyczyło z bibliotek publicznych co najmniej jedną książkę (rok wcześniej 17%), na początku dekady wskaźnik ten wynosił 19,2%. Ubyło czytelników zarówno w środowiskach miejskich (o 0,3%), jak i wiejskich (o 1%). Jednak w ciągu dekady z bibliotek miejskich ubyło więcej czytelników niż z wiejskich (wskaźnik zasięgu czytelnictwa w bibliotekach miejskich wynosi 20,6 na 100 mieszkańców, na wsi – 10,8).

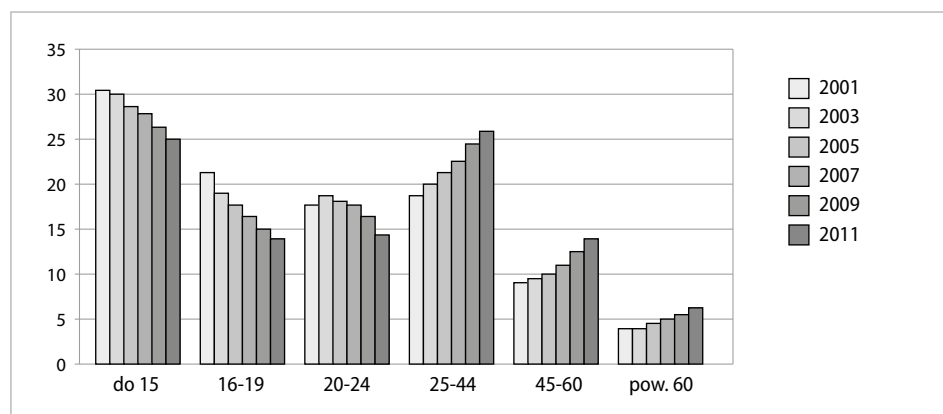
Odsetek czytelników w bibliotekach publicznych w latach 2001-2011

Lata	Odsetek czytelników zarejestrowanych w bibliotekach publicznych		
	ogółem	miasto	wieś
2001	19,2	23,1	13,0
2003	19,8	23,9	13,2
2005	19,2	23,3	12,8
2007	17,6	21,2	12,0
2009	17,2	20,9	11,3
2011	16,8	20,6	10,8

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

Utrwała się też model struktury czytelników, a obserwowane od dekady zmiany potwierdzają tę prawidłowość. Rysuje się wyraźne przesunięcie w strukturze czytelników w kierunku starszych roczników, choć proces ten jest bardzo wolny.

Czytelnicy bibliotek publicznych według wieku w latach 2001-2011 (w procentach)

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2011* (maszynopis)

Koniec dekady to wyraźny spadek udziału trzech najmłodszych grup wiekowych czytelników (do 24 lat) oraz wzrost w kolejnych trzech „dojrzałych” grupach wieku. W 2011 roku największy odsetek osób w stosunku do ogółu czytelników zarejestrowano w wieku 25-44 lata (26,1%), drugą co do wielkości grupę stanowią dzieci i młodzieży do 15 roku życia (24,9%). Udział każdej z pozostałych grup (16-19, 20-24, 45-60) nie przekracza 15%, natomiast najmniej liczną grupę stanowią nadal osoby powyżej 60 roku życia, choć jest ich w bibliotekach coraz więcej (w 2011 r. wynosił 7,8%).

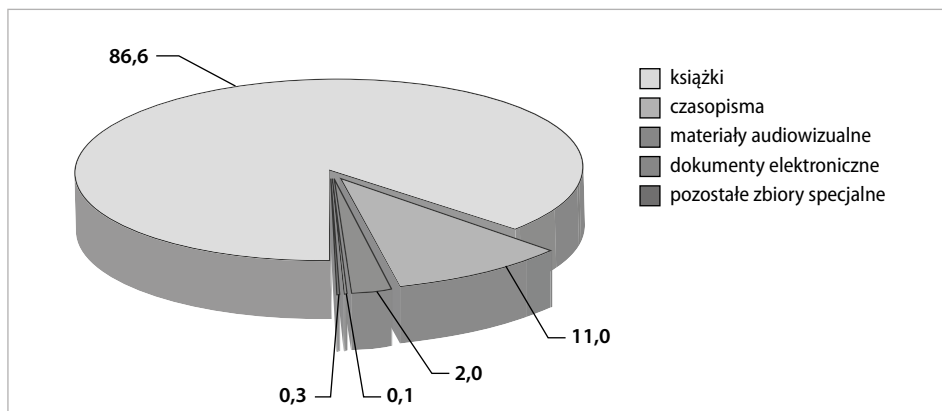
Zmiany w kategoriach wieku potwierdza analiza struktury czytelników według zajęcia. Obserwuje się zdecydowany odpływ uczniów i studentów, niewielki osób związanych z rolnictwem, natomiast rośnie grupa pracowników z różnymi, na ogół wysokimi, kwalifikacjami zawodowymi (tzw. pracownicy umysłowi) i niezatrudnionych (w tym emerytów i bezrobotnych). Wśród czytelników najliczniejszą grupę stanowią nadal uczniowie (40,1%). Mniej liczni czytelnicy bibliotek publicznych w 2011 roku wypożyczyli do domu blisko 124,1 mln wol./jedn. inw. zbiorów (o 0,4% więcej niż w roku poprzednim). Mniejszym zainteresowaniem cieszyły się zbiory specjalne (wypożyczono ich mniej o 0,8%). Użytkownicy biblioteki miejskie byli aktywniejszymi czytelnikami (ich wypożyczenia wzrosły o 1%) niż zarejestrowani w bibliotekach mieszkańcy wsi (wypożyczenia zmalały o 1,3%).

Struktura czytelników w bibliotekach publicznych w latach 2001-2011 według wieku

Lata	Odsetek czytelników zarejestrowanych w bibliotekach publicznych wg wieku					
	do 15 lat	16-19	20-24	25-44	45-60	powyżej 60 lat
2001	30,6	21,2	17,3	18,2	8,4	4,3
2003	29,5	19,1	18,1	19,9	9,1	4,3
2005	28,0	18,0	17,7	21,2	10,3	4,8
2007	26,9	16,6	16,9	22,4	11,5	5,6
2009	25,9	15,0	16,0	24,2	12,4	6,6
2011	24,9	13,2	14,8	26,1	13,2	7,8

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2001-2009, 2011* (maszynopis)

Analiza dotycząca omawianych kwestii pokazuje niekorzystne zmiany w ostatniej dekadzie, ale ujmuje tylko aktywność fizyczną czytelników bibliotek (wypożyczenia). Nie pokazuje wykorzystania sieciowych zasobów bibliotek, które coraz częściej są nieodłącznym elementem bibliotek.

Wykorzystanie zbiorów według typów dokumentów w 2011 roku (w procentach)

Opracowanie własne na podstawie: *Biblioteki Publiczne w Liczbach 2011* (maszynopis)

Gdzie jesteśmy – próba podsumowania

Omówione elementy dotyczące stanu, kondycji bibliotek publicznych mogą być przyczynkiem do rozważań, w jakim miejscu znajdują się i jaki „model biblioteki publicznej” odpowiada ich rozwojowi. Jest to jednak sprawa indywidualna, jednostkowa i w takim kontekście należy podjąć próbę odpowiedzi na postawione pytanie. Uporządkowanie i opisanie zjawisk charakterystycznych dla współczesnych bibliotek publicznych może stanowić dla różnego typu analiz dogodny punkt odniesienia.

Public libraries in Poland in the first decade of the 21st century

Summary

Changes in culture and technology are an inspiration to dialogue about problems of modern libraries, i.e. their condition, their place among other cultural institutions, their goals and functions which they must fulfill to meet the needs of various social groups. A new model of a public library is being developed, which joins tradition and modernity. A library shares printed copies of books and magazines as well as enables access to the digital resources and services. Public libraries in Poland have a big potential, but they have different status in the environment, range of tasks, and all of them are influenced by local government and state policy. These factors determine the possibilities of development of public libraries, associating in the changes and adjusting them to the contemporary requirements and standards. The place of the modern public library can be determined by analysing the indicators of the selected branches of their activity in the past ten years.